

فصلنامه علمی تخصصی معارف علوم انسانی و علوم اسلامی

سال پنجم- زمستان 1404-شماره 23- ص 192-205

وظایف فرزندان نسبت به والدین از منظر امام سجاد علیه السلام

نرگس محمدی زاد¹

چکیده

وظایف فرزندان نسبت به والدین از مهم‌ترین اصول اخلاقی و عبادی در اسلام محسوب می‌شود. و در قرآن و روایات معصومین علیه السلام بر نیکی و احترام به پدر و مادر تأکید فراوان شده است و فرزندان در هیچ موقعیتی اجازه بی‌احترامی به پدر و مادر و نافرمانی از آن‌ها را ندارند مگر در صورت شرک به خدا، در غیر این صورت باید همیشه مطیع پدر و مادر خود باشند تا سعادت دنیا و آخرت نسبشان شود. امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه، به ویژه در دعای بیست و چهارم، این تکالیف را با تأکید بر احترام، نیکی، اطاعت، خدمت و دعا برای والدین بیان کرده‌اند. این مقاله با رویکرد توصیفی-تحلیلی، مفاهیم کلیدی این دعا را بررسی کرده و وظایف فرزندان نسبت به والدین را متذکر شده و رعایت این وظایف نقش مهمی در تحکیم خانواده، تربیت اخلاقی نسل‌ها و ارتقای سلامت اجتماعی جامعه و از همه مهم‌تر رضایت الهی را به همراه دارد، و همچنین نتایج نشان می‌دهد که عمل به تعالیم امام سجاد (ع) علاوه بر رضایت والدین و خداوند، پایه‌ای برای سعادت فردی و اجتماعی فراهم می‌کند

واژگان کلیدی: وظایف، فرزندان، والدین، امام سجاد علیه السلام

1. طلبه سطح سه (کارشناسی ارشد)، رشته مشاوره خانواده با رویکرد اسلامی، حوزه علمیه حضرت ولیعصر (عج) خواهران، بناب، آذربایجان شرقی.

مقدمه

بدون تردید همه افراد باید اهل نیکی کردن به پدر و مادر باشند و آن‌ها را بر خود مقدم بدانند اما در دنیایی کنونی جایگاهی که پدر و مادر دارند افراد از آن غافل شدند و فرزندان تنها به فکر خودشان هستند. راهکار این مساله این است که جایگاهی که والدین دارند باید به خوبی شناخته شود تا فرزندان به والدین نهایت احترام را بگذارند و آن‌ها را گرامی بدانند.

اهمیت تحقیق حاضر به این صورت خواهد بود که افراد قادر خواهند بود که جایگاه و اهمیت احسان به والدین را بشناسند و به نیکی به پدر و مادر روی بیاورند که هم در این دنیا و هم در جهان آخرت عاقبت به خیر بشوند و دعای خیر پدر و مادر بدرقه آن‌ها باشد اما اگر چنین تحقیق‌هایی صورت نگیرد افراد نسبت به والدین بی اهمیت می‌شوند و در نتیجه خودشان را از آثار و برکاتی که مهربانی و نیکی به والدین دارد محروم خواهند ساخت.

پیشینه‌پیدایی و پژوهشی وظایف فرزندان در مقابل والدین از نظر تاریخی و دینی به دوران بسیار کهن برمی‌گردد و در حوزه‌های مختلفی مانند دین، فلسفه، اخلاق، حقوق و جامعه‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است به طور کلی همگان از ابتدای خلقت به این مساله اذعان داشتند که والدین به دلیل جایگاهی که دارند و سختی‌های که برای بزرگ کردن فرزندان‌شان متحمل می‌شدند باید مورد احترام فرزندان قرار می‌گرفتند و این احسان به والدین رمز موفقیت و خرسندی افراد در دنیا و آخرت است.

کتاب‌ها و مقالاتی که در رابطه با وظایف فرزندان نسبت به والدین نوشته شده:

کتاب جامع السعادات جلد دوم بخش اخلاق معاشرت و خانواده. نویسنده ملا مهدی نراقی، این کتاب تحلیل‌های اخلاقی خوبی دارد ولی فاقد ساختار سیستماتیک برای انواع وظایف یا ضمانت‌های اجرایی است.

کتاب میزان الحکمه باب بر الوالدین. نویسنده: محمد محمدی ری شهری، این کتاب منبع روایی معتبر است ولی فاقد تحلیل و تبیین سیستماتیک وظایف است، باید با تحلیل همراه شود.

مقاله بررسی وظایف اخلاقی فرزندان نسبت به والدین از منظر اسلام. نویسنده علی اکبر رشاد، مقاله‌ای عمیق و دقیق است، اما به صورت موردی به موضوعات پرداخته و جامعیت ندارد.

کتاب‌ها و مقالات دیگری در رابطه با موضوع ما نوشته شده اما یک منبعی که به طور کامل به موضوع ما پرداخته شده باشد وجود ندارد و در منابع اشاره‌های جزئی شده است اما در این مقاله وظایف فرزندان نسبت به والدین از منظر امام سجاد علیه السلام دقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

روند مقاله ای حاضر به صورت توصیفی و کتابخانه ای است، و در صدد پاسخ به این سوال است که وظایف فرزندان نسبت به والدین از منظر امام سجاد علیه السلام چیست؟

1- جایگاه والدین در دین اسلام

1.1 نگاه قرآن به والدین

یکی از بنیادی ترین نهادهای انسانی در هر فرهنگ و جامعه ای، خانواده است؛ و در دل آن، والدین به عنوان ستون های اصلی تربیت، رشد و انتقال ارزش ها ایفای نقش می کنند. در فرهنگ اسلامی، این نقش نه تنها مورد تأیید قرار گرفته، بلکه به گونه ای برجسته مورد تکریم و تأکید واقع شده است. قرآن کریم، که به عنوان جامع ترین و جاودانه ترین منبع هدایت مسلمانان شناخته می شود، با بیانی ژرف و حکیمانه به موضوع والدین می پردازد و در کنار مهم ترین اصول اعتقادی همچون توحید، از «احسان به والدین» سخن به میان می آید.

در قرآن کریم، احترام به پدر و مادر تنها یک وظیفه اجتماعی یا اخلاقی صرف نیست، بلکه تکلیفی الهی است که حتی در برابر والدین غیرموحد نیز نباید ترک شود. توجه به نقش مادر در دوران بارداری، شیردهی و تربیت کودک، دستور به پرهیز از کوچک ترین بی ادبی نسبت به والدین، و توصیه به دعا برای آنان پس از مرگ، از جمله نمونه های برجسته ای نگاه ژرف و انسان ساز قرآن به این موضوع است. در این مقاله تلاش می شود با استناد به آیات قرآن کریم و بهره گیری از تفاسیر معتبر، ابعاد مختلف جایگاه والدین از منظر وحیانی مورد بررسی قرار گیرد؛ تا روشن شود که چگونه قرآن، با نگاهی متعادل و جامع، راهنمایی های دقیقی برای تعامل فرزندان با والدین ارائه داده و آن را در نظام اخلاقی اسلام نهادینه کرده است.

1.1.1 جایگاه والدین در نظام ارزشی قرآن

در قرآن کریم، احترام به والدین در کنار توحید آمده و این نشان دهنده اهمیت و اولویت آن است

خداوند در سوره اسرا آیه 23 می فرماید: "وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا" پروردگارت فرمان داده که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید.

در تفسیر المیزان آمده است که واو عطف میان «توحید» و «احسان به والدین» نشان از هم سنگ بودن این دو دستور دارد؛ یعنی احسان به والدین در زمره ی بالاترین دستورات دینی است (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، س 1378، ج 13، ص 106)

1.1.2 احسان به والدین نه فقط اطاعت

قرآن از واژه ی «إِحْسَان» استفاده می کند، که معنایی فراتر از «اطاعت» صرف دارد. احسان به معنای نیکی کردن با تمام وجود و بدون انتظار پاداش است.

خداوند در آیه 15 سوره لقمان می فرماید: "وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا" و اگر آن دو [پدر و مادر] تو را به شرک با من وادارند اطاعتشان مکن، اما در دنیا با آنان به نیکی رفتار کن احسان به والدین، حتی در صورتی که کافر یا مشرک باشند، واجب است؛ اما اطاعت از آنان اگر در جهت نافرمانی خدا باشد، ممنوع است. این نشانه‌ای از استقلال شخصیتی مؤمن در عین حفظ احترام است (قرائتی، تفسیر نور، س 1388 ه ش، ج 7، ص 257).

1.1.3. عاطفه ی مادرانه و پدرانه در قرآن

قرآن به فداکاری مادر اشاره‌ای عمیق دارد که از دیدگاه تربیتی قابل بررسی است خداوند در آیه 14 سوره لقمان می فرماید: "حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَمَيْنِ" مادرش او را با ضعف بر ضعف (بار) گرفت و در دو سال از شیر بازگرفت نکته تربیتی: قرآن فداکاری مادر را به عنوان دلیل وجوب شکرگزاری از انسان معرفی می‌کند، نه به دلیل صرف خویشاوندی، بلکه به دلیل نقش تربیتی و زحمات بی‌بدیل او.

1.1.4. رعایت ادب در گفتار با والدین

قرآن حتی کوچک‌ترین کلمات بی‌ادبانه را نسبت به والدین ممنوع کرده است، خداوند در سوره اسرا در آیه 23 می فرماید: "فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا" به آن دو حتی اف مگو، و بر آن‌ها فریاد مزن، و با سخن نیکو با ایشان سخن بگو. نکته ادبی و اخلاقی: کلمه ی «أَفٍّ» کوچک‌ترین نشانه‌ی بی‌احترامی است. ممنوعیت آن نشانه‌ی شدت لزوم رعایت ادب است، حتی در احساسات درونی.

1.1.5. مفهوم شکر والدین در کنار شکر خدا

خداوند در آیه 14 سوره لقمان می فرماید: "أَنْ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ" شکرگزار من و پدر و مادرت باش

نکته معرفتی: در این آیه، خداوند شکر والدین را در ردیف شکر خودش قرار می‌دهد. این نشانه‌ی ارتباط وجودی بین والدین و خداوند در شکل‌گیری حیات انسان است (طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، س 1378، ج 16، ص 320)

1.1.6. وظیفه فرزندان دعا برای والدین

خداوند در سوره اسرا آیه 24 می فرماید: "وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا" و بگو: پروردگارا، بر آن دو رحم کن، چنان‌که مرا در کودکی تربیت کردند.

یادآوری دوران کودکی و زحمات والدین، فرزندان را به دعا برای آن‌ها و می‌دارد، حتی پس از مرگ. این دعا جنبه‌ی اخلاقی، تربیتی، و عرفانی دارد (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، س 1389 ه ش، ج 1، ص 284)

بنابر این نگاه قرآن به والدین ترکیبی از احترام، محبت، مسئولیت‌پذیری، و شکرگزاری است. والدین در جایگاهی بسیار والا قرار دارند و نیکی به آنان حتی در شرایط اختلاف فکری یا دینی، واجب است. اما اطاعت کورکورانه در تضاد با توحید رد می‌شود. این نگاه متعادل قرآن، می‌تواند الگویی عمیق برای نظام‌های تربیتی و اخلاقی باشد.

1.2 روایات معصومین درباره والدین

والدین به عنوان نخستین و مهم‌ترین مربیان انسان در مسیر زندگی، جایگاه والایی در فرهنگ و آموزه‌های دینی ما دارند. احترام، محبت، و نیکی به والدین از جمله فضایل اخلاقی است که در قرآن کریم و روایات معصومین (علیهم‌السلام) بارها مورد تاکید قرار گرفته است. معصومین در سخنان خود، اهمیت حفظ پیوندهای خانوادگی و قدرشناسی از زحمات والدین را یادآور شده‌اند و نیکی به آنان را دروازه‌ای برای کسب رضایت الهی و رسیدن به سعادت ابدی معرفی کرده‌اند. در این بخش به بررسی جایگاه والدین و فضیلت‌های مربوط به آن‌ها در روایات اهل بیت پرداخته می‌شود تا اهمیت این موضوع در زندگی فردی و اجتماعی بیش از پیش روشن گردد.

1.2.1 بزرگترین واجب

امام علی علیه السلام فرمود: *بِرُّ الْوَالِدَيْنِ أَكْبَرُ فَرِيضَةٍ*. (ری شهری، میزان الحکمه، س 1379 ش، ج 10، ص 709)

بزرگترین و مهمترین تکلیف الهی نیکی به پدر و مادر است.

1.2.2 برترین اعمال

امام صادق علیه السلام فرمود: *أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ أَلَصْلَةُ لَوْفَتِهَا، وَبِرُّ الْوَالِدَيْنِ وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ*. (مجلسی، بحارالأنوار، س 1384 ق، ج 74، ص 85) برترین کارها عبارتست از: ۱ - نماز در وقت ۲ - نیکی به پدر و مادر ۳ - جهاد در راه خدا

1.2.3 نگاه به پدر و مادر

پیامبر اکرم فرمود: *مَا وَلَدٌ بَارٌّ نَظَرَ إِلَى أَبِيئِهِ بِرَحْمَةٍ إِلَّا كَانَ لَهُ بِكُلِّ نَظَرَةٍ حِجَّةٌ مَبْرُورَةٌ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَإِنْ نَظَرَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ نَظَرَةٍ؟ قَالَ: نَعَمْ اللَّهُ أَكْبَرُ وَأَطْيَبُ* (مجلسی، بحارالأنوار، س 1384، ج 74، ص 73) هر فرزند نیکوکاری که با مهربانی به پدر و مادرش نگاه کند در مقابل هر نگاه، ثواب یک حج کامل مقبول به او داده می‌شود، سؤال کردند، حتی اگر روزی صد مرتبه به آنها نگاه کند؟ فرمود: آری خداوند بزرگتر و پاکتر است.

1.2.4 اطاعت از والدین

پیامبر اکرم فرمود: *مَنْ أَصْبَحَ مُطِيعَ اللَّهِ فِي الْوَالِدَيْنِ أَصْبَحَ لَهُ بَابَانِ مَفْتُوحَانِ مِنَ الْجَنَّةِ وَإِنْ كَانَ وَاحِدًا فَوَاحِدًا* (مقرئ، کنز العمال، س 1374، ج 16، ص 467) کسی که دستور الهی را در

مورد پدر و مادر اطاعت کند، دو درب از بهشت برویش باز خواهد شد، اگر فرمان خدا را در مورد یکی از آنها انجام دهد یک درب گشوده می شود.

1.2.5 ارزش اطاعت از پدر و مادر

رسول خدا فرمود: الْعَبْدُ الْمُطِيعُ لِوَالِدَيْهِ وَلِرَبِّهِ فِي أَعْلَى عِلِّيَّينَ. (همان، ج 16، ص 467). بنده ای که مطیع پدر و مادر و پروردگارش باشد، روز قیامت در بالاترین جایگاه است.

1.2.6 خشنودی پدر و مادر

رسول خدا فرمود: مَنْ أَرْضَى وَالِدَيْهِ فَقَدْ أَرْضَى اللَّهَ وَمَنْ أَسْخَطَ وَالِدَيْهِ فَقَدْ أَسْخَطَ اللَّهَ (همان، ج 16، ص 470) آنکه پدر و مادرش را خشنود کند، خدا را خشنود کرده و کسی که پدر و مادر خود را به خشم آورد، خدا را به خشم آورده است.

1.2.7 پدر و مادر و افزایش عمر و روزی

رسول خدا فرمود: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُمَدَّلَهُ فِي عُمْرِهِ وَأَنْ يُزَادَ فِي رِزْقِهِ فَلْيَبِرَّ وَالِدَيْهِ وَلْيَصِلْ رَحِمَهُ (همان، ج 16، ص 475) کسی که دوست دارد عمرش طولانی و روزیش زیاد شود، نسبت به پدر و مادرش نیکی کند و صله رحم بجای آورد.

1.2.8 آثار نیکی به پدر و مادر

حنان بن سدير می گوید: كُنَّا عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَفِينَا مُيَسَّرٌ فَذَكَرُوا صِلَةَ الْقُرَابَةِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا مُيَسَّرُ قَدْ خَضَرَ أَجْلُكَ غَيْرَ مَرَّةٍ وَلَا مَرَّتَيْنِ، كُلُّ ذَلِكَ يُؤَخِّرُ اللَّهُ أَجْلَكَ، لِصِلَتِكَ قَرَابَتِكَ، وَإِنْ كُنْتَ تُرِيدُ أَنْ يُزَادَ فِي عُمْرِكَ فَبِرَّ شَيْخِيكَ يَعْنِي أَبَوَيْكَ. (مجلسی، بحار الأنوار، س 1384، ج 74، ص 84) حنان بن سدير می گوید: در حضور امام صادق علیه السلام بودیم که میسر هم در میان ما بود، از رابطه خویشاوندی سخن به میان آمد، امام صادق علیه السلام فرمود: ای میسر چند بار اجل و مرگ تو فرا رسیده و هر بار خداوند آنرا بخاطر صله رحم با خویشاوندان تأخیر انداخته است، اگر می خواهی خداوند عمر تو را زیاد کند به پدر و مادر نیکی کن.

1.2.9 حق پدر

از امام کاظم علیه السلام نقل شده که فرمود: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: مَا حَقُّ الْوَالِدِ عَلَى وَلَدِهِ؟ قَالَ: لَا يَسْمِيهِ بِاسْمِهِ، وَلَا يَمْشِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَلَا يَجْلِسُ قَبْلَهُ وَلَا يَسْتَسِيبُ لَهُ (همان، ج 74، ص 45) از امام کاظم علیه السلام نقل شده که فرمود: مردی از پیامبر خدا صلی الله علیه و آله سؤال کرد: حق پدر بر فرزند چیست؟ حضرت فرمود: ۱ — او را با نام صدا نکند ۲ — در راه رفتن از او جلو نیفتند ۳ — قبل از او ننشیند ۴ — کاری انجام ندهد که مردم پدرش را فحش بدهند.

1.2.10 نیابت از پدر و مادر

امام صادق علیه السلام فرمود: مَا يَمْنَعُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ أَنْ يَبِرَّ وَالِدَيْهِ حَيَّيْنِ أَوْ مَيِّتَيْنِ، يُصَلِّيَ عَنْهُمَا وَ يَتَصَدَّقَ عَنْهُمَا وَيَحِجَّ عَنْهُمَا وَ لَهُ مِثْلُ ذَلِكَ، فَيَزِيْدُهُ اللَّهُ (عَزَّوَجَلَّ) بِبِرِّهِ وَ صَلَاتِهِ خَيْرًا كَثِيرًا (همان، ج 74، ص 46) امام صادق علیه السلام فرمود: چه چیز مانع شخص می شود وقتی که پدر و مادرش زنده یا مرده اند به آن‌ها نیکی کند، به این صورت که به نیت آن‌ها نماز بخواند، صدقه بدهد، حج بجا بیاورد و روزه بگیرد، زیرا اگر چنین کند ثواب آن‌ها به پدر و مادر می رسد و به خود شخص هم همانقدر ثواب داده می شود، به علاوه خداوند متعال به واسطه کارهای نیک و نماز او خیر زیادی به او عطا می کند.

1.2.11 زیارت قبر والدین

پیامبر اکرم فرمود: مَنْ زَارَ قَبْرَ وَالِدَيْهِ أَوْ أَحَدِهِمَا فِي كُلِّ جُمُعَةٍ مَرَّةً غُفِرَ لَهُ لَهٗ وَ كُتِبَ بِرًا. (مقرئ، کنز العمال، س 374، ج 16، ص 468) کسی که قبر پدر و مادر یا یکی از آن‌دو را در هر جمعه یک بار زیارت کند خداوند او را می بخشد و او را نیکوکار می نویسد. بنابراین معصومین علیه السلام بارها احترام و نیکی کردن به پدر و مادر را متذکر شدند و در هیچ موقعیتی اجازه بد رفتاری به والدین را نداده اند و این نشان دهنده جایگاه با ارزش پدر و مادر هست.

3. امام سجاد علیه السلام و دعا برای والدین در صحیفه سجادیه (دعای 24)

در همه ادیان، به ویژه دین مقدس اسلام، نیکی به پدر و مادر از اهمیت ویژه ای برخوردار است. خداوند بارها در قرآن کریم بر این تاکید نموده و در غالب موارد بلافاصله پس از سفارش به دوری از شرک، به نیکی به پدر و مادر سفارش فرموده است.

همین امر می تواند میزان اهمیت موضوع را روشن کند. در روایات نیز این موضوع، بسیار مورد توجه بوده و روایات بسیار زیادی در این رابطه در منابع حدیثی و روایی وجود دارد. از منظر تعالیم اسلام شکی وجود ندارد که آزار رساندن به پدر و مادر حرام است. اگر کسی به پدر و مادرش آزاری برساند، به او عاق و به عمل او عقوبت گفته می شود. عقوبت والدین، یکی از گناهان کبیره است و روایات فراوانی در مذمت و آثارشوم آن وارد شده است. به عنوان نمونه امام صادق علیه السلام فرمودند: عقوبت والدین، نا امیدی از رحمت الهی و خود را ایمن دانستن از مکر الهی، از جمله از گناهان کبیره است. (کلینی، الکافی، 287/2)

بنابراین کمترین حد آزار و اذیت و بی احترامی نسبت به پدر و مادر جایز نیست و از گناهان بسیار بزرگ شمرده می شود. از طرف دیگر نیکی به پدر و مادر نیز، حدی ندارد و تا جای که منجر به معصیت خداوند نشود، شایسته و بلکه شایسته است. شاهد این امر، دعای امام زین العابدین علیه السلام در حق والدین گرامی اش است که در صحیفه سجادیه وارد شده و عبارات آن انسان را به حیرت وامی دارد. امام علی بن الحسین (ع)، مشهور به امام زین العابدین و سجاد،

چهارمین امام شیعیان هستند. ایشان در سال 38 هجری در مدینه به دنیا آمدند و در واقعه کربلا (سال 61 هجری) حضور داشتند. شرایط خاص سیاسی و اجتماعی پس از کربلا، یعنی دوران اختناق و سرکوب شدید امویان، مانع فعالیت سیاسی آشکار امام شد. در چنین فضایی، امام سجاد (ع) با استفاده از ابزار «دعا» توانستند پیام‌های تربیتی، اجتماعی و اخلاقی را به جامعه منتقل کنند. یکی از مهم‌ترین این آثار، صحیفه سجاده است که مجموعه‌ای از ۵۴ دعا و مناجات بوده و به حق «زبور آل محمد» نام گرفته است (مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۱، ص ۱۷۳).

3.1 جایگاه خانواده در نگاه امام سجاد (ع)

امام سجاد (ع) در شرایطی می‌زیستند که نظام ارزشی جامعه اسلامی توسط خلفای اموی دچار تحریف شده بود. یکی از تلاش‌های ایشان، بازگرداندن ارزش‌های اصیل اسلامی بود که در رأس آن، احترام و نیکی به والدین قرار دارد. خانواده، نخستین نهاد تربیتی و مهم‌ترین کانون انتقال ایمان و اخلاق به نسل آینده است (مدنی، ریاض السالکین، ج ۲، ص ۲۱۵).

3.2 صحیفه سجاده و دعای ۲۴

دعای بیست و چهار صحیفه سجاده به طور کامل در حق پدر و مادر است. امام در آغاز دعا چنین می‌فرماید:

اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَهَابَهُمَا هَيْبَةَ السُّلْطَانِ الْعَسُوفِ، وَأَبْرَهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّؤُوفِ، وَاجْعَلْ طَاعَتِي لِوَالِدَيَّ، وَبِرِّي بِهِمَا أَقْرَ لِعَيْنَيْهِمَا مِنْ رَقْدَةِ الْوَسْطَانِ، وَأَثْلَجَ لِسُدُورِهِمَا مِنْ شَرْبَةِ الْعَطْشَانِ...» (صحیفه سجاده، دعا 24) یعنی بار خدایا! چنانم کن که از هیبت آن دو بهراسم، چنان که از هیبت پادشاهی ستمکاره بیم میکنم، و چون مادری مهربان به آن دو نیکی ورزم، و فرمان برداریم از والدینم و نیکی ام به آن دو را در چشمم شیرین تر از خواب در چشم خواب آلود و دلچسب تر از خنکای آب برای تشنه کام قرار ده.

تحلیل عبارت

اجعلنی أَهَابَهُمَا هَيْبَةَ السُّلْطَانِ الْعَسُوفِ: یعنی فرزند باید والدین را با نهایت احترام و خشیت بنگرد، نه ترس منفی، بلکه توجه جدی به فرمان آنان داشته باشد (صحیفه سجاده، دعا 24؛ مدنی، ریاض السالکین، ج ۲، ص ۲۱۵)

وَأَبْرَهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّؤُوفِ: فرزند باید نیکوکاری نسبت به والدین را همچون محبت و صبر مادر مهربان انجام دهد (صحیفه سجاده، دعا 24)

وَاجْعَلْ طَاعَتِي لِوَالِدَيَّ: طاعت و نیکی به والدین، مایه آرامش آنان است همان گونه که خواب برای چشمان خسته و آب برای فرد تشنه آرامش می‌آورد (صحیفه سجاده، دعا 24)

4. شرح وظایف فرزندان در صحیفه سجاده

امام سجاد (ع) در دعای بیست و چهارم صحیفه سجاده، وظایف فرزندان نسبت به والدین را به تفصیل بیان کرده‌اند. این بخش به بررسی این وظایف می‌پردازد و نشان می‌دهد که رعایت آن‌ها هم از نظر عبادی و هم از نظر اخلاقی اهمیت بالایی دارد

4.1 اطاعت و احترام به والدین

یکی از اصلی‌ترین وظایف فرزندان، اطاعت و احترام مطلق به والدین است. امام سجاد (ع) می‌فرماید:

السُّلْطَانُ الْعُسُوفُ (صحیفه سجاده، دعای 24) اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي أَهْلَهُمَا هَيَّئْ

تحلیل: «هیئت سلطان» به معنای ترس منفی نیست، بلکه توجه و احترام جدی و کامل به فرمان والدین است. احترام به والدین از دیدگاه امام سجاد (ع) باید شامل رفتار، گفتار، و حتی نیت قلبی باشد. رعایت این احترام، نه تنها واجب اخلاقی است، بلکه یکی از بزرگ‌ترین عوامل کسب رضایت الهی است (مدنی، ریاض السالکین، ج ۲، ص 215)

4.2 نیکی و محبت

امام سجاد (ع) می‌فرماید: «وَأُتِرْهُمَا بِرَّ الْأُمِّ الرَّؤُوفِ» (صحیفه سجاده، دعای 24)

تحلیل: این جمله بیانگر نیکی به والدین با نهایت مهربانی و صبر است. فرزند باید همچون محبت یک مادر مهربان، به والدین نیکویی کند و نیازهای آنان را با دلسوزی و صبر برطرف نماید. این وظیفه شامل احترام به خواسته‌ها، مراقبت در بیماری، و حمایت، دعا و طلب آمرزش برای والدین است. (مهدی نراقی، جامع السعادات، ج 2، ص 348)

4.3 دعا و طلب آمرزش برای والدین

امام سجاد (ع) در دعا می‌فرماید: «وَأَجْعَلُهُمَا مِنَ السَّعْدَاءِ بِمَغْفِرَتِكَ» (صحیفه سجاده، دعا 24)

تحلیل: فرزندان باید همیشه برای والدین خود دعا کنند، چه در حیات و چه پس از وفات. دعا برای والدین، یکی از مهم‌ترین وظایف عبادی است و باعث می‌شود که پیوند روحانی بین فرزند و والدین حتی پس از مرگ ادامه یابد (مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۱، ص ۱۷۴)

4.4 خدمت رسانی و حمایت

یکی دیگر از وظایف اساسی، خدمت رسانی عملی به والدین است. امام سجاد (ع) ضمن دعا، یادآوری می‌کند که فرزند باید در امور زندگی والدین شرکت کند، نیازهای آنان را رفع کند و در مواقع بیماری و ناتوانی به آنان کمک نماید

این وظیفه شامل: کمک‌های مالی در صورت نیاز، حضور و حمایت عاطفی، مراقبت و همراهی در امور روزمره والدین می‌شود (مدنی، ریاض السالکین، ج ۲، ص ۲۱۶)

4.5 استمرار احترام پس از وفات

یکی دیگر از نکات برجسته در دعای امام سجاد (ع)، تأکید بر احترام و دعا برای والدین حتی پس از مرگ است

امام می‌فرماید: «خدا یا مرا چنان قرار ده که پس از وفات والدین نیز آنان را فراموش نکنم و برای آنان طلب آموزش کنم» (صحیفه سجاده، دعا 24)

این امر نشان می‌دهد که وظیفه فرزند محدود به دوران حیات والدین نیست، بلکه استمرار احترام و دعا باید تا آخر عمر فرزند ادامه داشته باشد (نراقی، جامع السعادات، ج ۲، ص ۳۴۹)
رعایت این موارد موجب سعادت فردی و رضایت الهی می‌شود و در جامعه نیز به تحکیم بنیان خانواده و انتقال ارزش‌های اخلاقی کمک می‌کند.

5. بایسته‌های تعامل با پدر و مادر

امام سجاد علیه السلام در ادامه دعا، بهترین روش تعامل و رفتار با والدین را از خداوند سبحان درخواست می‌فرماید:

5.1 صدای مرا نزد آنان آرام و آهسته گردان (اللَّهُمَّ خَفِّضْ لَهُمَا صَوْتِي)

بلند بودن صدا، نشانه بی ادبی و رعایت نکردن هیبت و عظمت مخاطب و حاضران است. در سوره حجرات خداوند افرادی را که صدای خود را از صدای پیامبر اکرم بالاتر می‌برند، مورد سرزنش و نهی قرار می‌دهد و در عوض، از کسانی که با صدای آهسته نزد رسول خدا سخن می‌گویند، تجلیل می‌فرماید: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ (حجرات، 2)
نسبت به والدین نیز انسان باید نهایت ادب و احترام را رعایت کند.

5.2 سخنم را برای آنان خوشایند، شیرین و دل‌نشین نما (وَ أَطِيبْ لَهُمَا كَلَامِي)

سخن شیرین و دل‌نشین سخنی است که هم از جهت شیوه بیان و هم از جهت محتوا باعث سرور و خوشحالی شود. انسان اولاً نباید با پدر و مادرش خشن سخن بگوید و ثانیاً نباید سخنان گزنده و آزار دهنده بر زبان جاری کند. در عوض باید با سخنانی شیرین و دل‌نشین با آنان صحبت نماید.

5.3 خلق و خویم را نسبت به آنان نرم و ملایم گردان (وَالْنِّ لَهُمَا عَرِيكَتِي)

خلق و خوی نیکو همه جا شایسته و لازم است، ولی در مورد والدین، اهمیت بیشتری دارد و باید در رفتار با آنان نهایت خوش خلقی و ملایمت را رعایت کرد. در روایات حتی به کیفیت نگاه کردن هم توجه شده است: پیامبر اکرم می‌فرماید: هر فرزند نیکوکاری به پدر و مادرش با مهربانی نگاه کند، در مقابل هر نگاهش، حج مقبولی برای او نوشته می‌شود. اصحاب گفتند: ای رسول خدا! حتی اگر در هر روز صدبار نگاه کند؟ ایشان فرمود: آری! خداوند بسیار بزرگتر و نیکوتر از آن است که تصور می‌شود. (طوسی، امالی، ص 307)

5.4 دلم را نسبت به آنان متمایل و مهربان ساز (وَ اَعْطِفْ عَلَيَّهِمَا قَلْبِي)

دل انسان محور اصلی وجود اوست و همه حرکات و رفتارش از آن سرچشمه می گیرد. از این رو امام سجاد علیه السلام درخواست دارد که قلب مبارکش متوجه به والدین و نسبت به آن دو مهربان باشد تا همواره حقوق آنان را رعایت کرده، به بهترین نحو با آنان تعامل داشته باشد.

5.5 مرا چنان کن که با آنان به مدرأ، ملایمت و نیکی رفتار کنم (وَ صَبِّرْ نِي بِهِمَا رَفِيقًا)
ممکن است انسان در برخورد با والدین دچار زحمت و سختی شود؛ ولی این امر نباید بهانه شود که حق نیکی را نسبت به آنان پایمال کند. ممکن است پدر و مادر، خلق و خوی تندی داشته باشند و یا بیمار، اسباب زحمت فرزندان را فراهم کنند یا پا به سن گذاشته و ناتوان شوند؛ در هر صورت وظیفه از دوش فرزندان برداشته نمی شود و باید نهایت مدارا و سازگاری را با والدین داشته باشند.

5.6 مرا غمخوار و دلسوز آنان قرار ده (وَ عَلَيَّهِمَا شَفِيقًا)

دلسوزی و غمخواری به این است که انسان خیرخواه پدر و مادر خود باشد و از پیش آمد هر امر ناخوشایندی برای آنان نگران بوده، همواره اشتیاق پیشامدهای نیکو برای آنان داشته باشد.

5.7 آنان را پس از نماز هایم از یادم نبر (اَللّٰهُمَّ لَا تُنْسِنِي ذِكْرَهُمَا فِيْ اَدْبَارِ صَلَوَاتِ)
یکی از زمان های استجابت دعا، بعد از نماز است، امام سجاد علیه السلام از خداوند می خواهد که یاد پدر و مادرش را پس از نمازها به قلب ایشان الهام فرماید و توفیق دهد برای آنها دعا کند. دعا کردن برای پدر و مادر، وظیفه ای است که انسان به عهده دارد؛ به ویژه زمانی که پدر و مادر از دار دنیا رفته باشند و نیکی دیگری برای آنان از دست انسان برنیاید.

5.8 فراموشی یاد آنان را در هیچ لحظه ای بر من روا مدار (وَ فِيْ اِنِّیْ مِنْ اَنَاءِ لَيْلِيْ ، وَ فِيْ كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِ نَهَارِيْ)

امام سجاد علیه السلام از خداوند می خواهد به او توفیق دهد همواره والدینش را در خاطر داشته باشد و در لحظه ای از لحظات شب و روز آنان را فراموش نکند. این امر، دو فایده دارد:
اول: انسان همواره برای پدر و مادرش دعا کند و از خدا برای آنان طلب بخشش و مغفرت کند
دوم: همواره دغدغه آنان را داشته، مراقب باشد که مبدا ذره ای در حق آنان کوتاهی کند.

6. قدر شناسی از والدین

قدر شناسی از والدین یعنی شناخت زحمات، محبت ها و فداکاری های والدین و پا سخ دادن به آن با احترام، نیکی و محبت است. قدر شناسی از والدین در اسلام، مفهومی گسترده تر از احترام ظاهری است و شامل نیکی در گفتار، رفتار، توجه به نیازهای والدین و دعا برای آنان می شود. اسلام والدین را به عنوان مهم ترین افراد در زندگی انسان معرفی کرده است که علاوه بر تولد و رشد جسمی و فکری، در شکل دهی به اخلاق و ایمان فرد نیز نقش اساسی دارند

فرزندان باید بیشتر به والدین احساس وظیفه کنند و در روابط خود با آنان به گونه ای ویژه تر رفتار کنند و همیشه آن ها را بر خود مقدم بدانند و در همه حال متوجه آن ها باشند و آن ها را آزار ندهند بلکه پشتیبان و حامی آن ها باشند و این را بدانند که پدر و مادر تمام عمرم خود را گذاشتند پای بزرگ کردن فرزندان و حالا که فرزندان بزرگ شدند از آن ها انتظار دارند و این را بدانند که پدر و مادر از عالی ترین نعمت های خداوند هستند بنابراین باید مکرراً خدا را به خاطر پدر و مادر شکر کرد.

6.1 اهمیت قدر شناسی از والدین

6.1.1 رضایت خداوند

خداوند در قرآن کریم می فرماید:

وَأَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا (سوره نساء، آیه 36)

نیکی به والدین پس از پرستش خداوند، از مهم ترین تکالیف انسان است و باعث جلب رضایت الهی می شود

6.1.2 تقویت روابط خانوادگی

قدرشناسی باعث ایجاد روابط محبت آمیز و پایدار بین فرزند و والدین می شود و از بروز اختلافات و کدورت ها جلوگیری می کند (حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 21، ص 267)

6.1.3 الگو گیری فرزندان

فرزندانی که خود قدرشناسی را تجربه می کنند، یاد می گیرند که در آینده نیز به والدین و دیگران احترام و محبت نشان دهند (سوره لقمان، آیه 14)

6.1.4 آرامش و رشد معنوی

رعایت احترام و قدردانی از والدین، حس رضایت قلبی و آرامش معنوی برای انسان به همراه دارد و او را به اخلاق الهی نزدیک می کند (صحیفه سجاده، دعا 24)

مؤلفه های اصلی قدر شناسی از والدین عبارتند از: احترام و ادب؛ حفظ حرمت والدین در گفتار و رفتار (سوره الإسراء، آیه 24) ، دعا و یاد خیر؛ همواره برای سلامتی و رضایت والدین دعا کردن (صحیفه سجاده، دعای 24)، خدمت و کمک عملی؛ مشارکت در امور روزمره و تأمین نیازهای والدین (حر عاملی، وسائل الشیعه، ج 21، ص 267)

267) ، پیروی از نصایح؛ گوش دادن به راهنمایی های والدین و احترام به نظرشان (سوره لقمان، آیه 14) ، سپاسگذاری مداوم؛ قدر دانی کلامی و عملی از زحمات والدین (سوره نساء، آیه 36).

نتیجه‌گیری

بررسی آیات قرآن، روایات معصومین و صحیفه سجادیه امام سجاد (ع) نشان می‌دهد که احترام، نیکی، اطاعت و دعا برای والدین از مهم‌ترین و اساسی‌ترین وظایف فرزندان در اسلام است. امام سجاد (ع) در دعای بیست‌و‌چهارم، با بیان عبارات زیبا و معنوی، این وظایف را به صورت جامع و کاربردی مطرح کرده‌اند، به گونه‌ای که رعایت آن‌ها نه تنها آثار فردی و عبادی دارد بلکه موجب تحکیم بنیان خانواده و سلامت اجتماعی نیز می‌شود.

تحلیل جملات دعای ۲۴، از جمله «اجعلنی أهما هيبه السلطان العسوف»، «أبرهما بر الأم الرؤوف»، «أفرح قلوبهما غلی» و «أحلّ لهما طاعتي فی سر و علانیة»، نشان می‌دهد که امام سجاد (ع) فرزندان را به احترام همراه با خشوع، محبت عملی، توجه به آرامش والدین و دعا برای آنان تشویق کرده‌اند. این دعا، به نوعی منشور تربیتی و اخلاقی است که می‌تواند در زندگی روزمره فرزندان جهت‌دهنده باشد و نقش مهمی در تقویت رابطه معنوی و عاطفی بین والدین و فرزندان داشته باشد.

در پایان می‌توان گفت: وظایف فرزندان نسبت به والدین، از نگاه امام سجاد (ع)، نه تنها یک تکلیف اخلاقی و عبادی است، بلکه پایه‌ای برای زندگی سالم فردی و اجتماعی و تحقق سعادت دنیوی و اخروی است. عمل به این تعالیم، تضمین‌کننده رضایت والدین، خوشنودی خداوند و استمرار ارزش‌های انسانی در جامعه خواهد بود.

منابع

قران کریم

صحیفه سجادیه

1. عاملی، محمدین حسن حر، وسائل الشیعه، ناشر: انتشارات نشر حبیب، سال نشر: چاپ نخست در سال 1088 ه ق، محل نشر: مشهد.
2. ری شهری، محمد محمدی، منتخب میزان الحکمه، مترجم: حمید رضا شیخی، ناشر: موسسه فرهنگی دار الحدیث، محل نشر: قم، نوبت چاپ: چاپ اول 1381 ش.
3. طباطبایی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، مترجم: محمد باقر موسوی، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی، محل نشر: قم، نوبت چاپ: پنجم.
4. طوسی، محمد بن حسن، امالی، مترجم: صادق حسن زاده، انتشارات: اندیشه هادی، محل نشر: قم، سال نشر 1388 ه ش، نوبت چاپ: اول.
5. قرائتی، محسن، تفسیر نور، ناشر: موسسه در راه حق، محل نشر: قم، تاریخ نشر: 1374، نوبت چاپ: اول.
6. کلینی، ابو جعفر محمد بن یعقوب بن اسحاق، کافی، مترجم: حسین انصاریان، ناشر: دارالعرفان، محل نشر: قم، نوبت چاپ: سوم، سال: 1399 ش.
7. مقرّی، محمد بن عمر، کنز العمال، ناشر: موسسه فرهنگی دار الحدیث، محل نشر: قم، نوبت چاپ: اول.
8. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ناشر: دارالکتب الاسلامیه، محل نشر: تهران.
9. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ناشر: دارالکتب الاسلامیه، محل نشر: تهران، سال چاپ: 1374 ه ش.
10. مدنی، سید علی خان حسینی، ریاض السالکین، ناشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، محل نشر: قم، نوبت چاپ: چاپ اولیه در 1411 ه ق.
11. نراقی، ملا مهدی، جامع السعادات، مترجم: محمد خوانساری، ناشر: انتشارات کتابچی، بوستان کتاب قم، محل نشر: قم.
12. گروه تدوین متون درسی صحیفه سجادیه، در سنامه صحیفه سجادیه، ناشر: مرکز نشر هاجر، محل نشر: قم، سال چاپ: 1398، نوبت چاپ: اول.